

Poulenc, Francis (1899-1963)

Fransk tonsättare

När han inte har något att säga, säger han det. Musikvetaren David Brew's omdöme om Poulencs musik speglade en ganska vanlig uppfattning i början av tonsättarens karriär. Han ansågs vara en skicklig hantverkare vars musik visserligen var kvick och humoristisk men utan väsentligt innehåll och djup. Och även om hans aktier steg efter hans opera *Karmelitsystrarna* var det naturligtvis också så att tonal musik komponerad under 1900-talets mitt per definition måste ifrågasättas i de tongivande kritiker-kretsarna. Man ser också vissa paralleller med Mendelssohns öde, att råka bli född i en välbärgad familj, vilket gav gynnsamma möjligheter att bedriva konstnärlig verksamhet utan ekonomiska bekymmer. Sådana förutsättningar har ofta legat konstnärer i fatet när kritiker ska ge betyg på den kreativa verksamheten. Under postmodernismens 80-tal blev hans musik, med sin anknytning till äldre traditioner, plötsligt återupptäckt och betraktas nu allmänt som en av 1900-talets mera intressanta musikpersonligheter.

Poulenc tog tidigt avstånd från det musikaliska etablissemanget. Tillsammans med några kamrater tog han ställning för Erik Satie, som blivit mycket kritiserad 1917 för sin balett *Parade*. Saties musik fick dock föga inflytande på hans egen musik. Kamraterna bildade en grupp för utbyte av musikaliska idéer. Den blev känd under namnet Les Six och odlade en nyklassicism med tonaliteten i centrum. De mest bekanta av medlemmarna förutom Poulenc var Honneger och Milhaud. De var antiromantiker och antiexpressionister och förkastade många av den tidigare musikens formelement till förmån för egna strukturer. Få har dock skrivit så romantiska verk som Poulenc i sin sena produktion. Bland hans verk kan nämnas operan *Karmelitsystrarna*, konserter för piano respektive två pianon. Han skrev 125 sånger och många framstående körverk såsom *Stabbat Mater* och *Gloria*. Kammarmusiken är rikligt företrädd, framför för blåsare. Verken presenteras här i ordning efter kompositionsår.

Trio för piano, oboe och fagott

1. Presto: Lento – Presto 2. Andante 3. Rondo: Très vif
1926

By Francis Poulenc

Copyright © Edition Wilhelm Hansen AS, København

Trykt med tilladelse

Detta ljusa, glittrande och humoristiska verk skrevs våren 1926, men de första skisserna lär ha tillkommit redan 1921. Poulenc kämpade ofta länge med sina stycken. Verket är mycket lättlyssnat; kanske kan man tala om gammal musik i modern dräkt. Det är märkligt att tänka sig att Schönberg sedan ett par år tillbaka arbetar med tolvtonskompositioner eller att Bartók vid denna tid antagligen har funderingar kring sin tredje stråkkvartett, som blev klar 1927. Det är alltså inte förvånande att Poulencs samtida kolleger, åtminstone utanför Frankrike, förhöll sig kallsinniga till hans musik.

Första satsen, *Presto*, har en kort långsam inledning som, menar några, har tydliga ironiska slängar till element i den franska uvertyrens långsamma öppning. Den inleds efter fyra taktens pianoackord med pompösa fagottoner:

Satsens huvuddel, Prestot, gnistrar av bubblande melodier. Först hörs

Ett annat karakteristiskt tema är

En annorlunda melodi hörs först i oboen:

Prestoavsnittet avslutas med en melodi som påminner om en barnvisa. Den tas upp av pianot:

Det är alltså inte fråga om temabearbetning i klassisk mening, vilket Poulenc tog avstånd från, utan en rapsodisk följd av olika melodier. En kort långsam mittdel i halvt tempo kontrasterar med en bred smäktande melodi.

Prestotempot återkommer och inleder med tema 3 ovan följt av tema 2.

Mellansatsen, *Andante*, är en enda lång vacker melodi.

Finalen, *Rondo. Très vif*, har formen ABACADA. Rondotemat är:

B börjar med ett bredare tema:

Nästa A är kort. C-episoden är ganska lång. Temana har i början samma karaktär som A:s, men inget av dem etsar sig fast. D:s teman liknar temana i B. A återkommer en sista gång och sätter punkt för Poulencs kanske populäraste kammarmusikverk.

Sextett för piano och blåskvintett

1. *Allegro vivace: Très vite et emporté*

2. *Divertissement: Andantino* 3. *Finale: Prestissimo*

1931, 1939

By Francis Poulenc

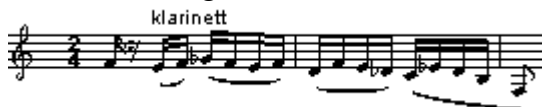
Copyright © Edition Wilhelm Hansen AS, København

Trykt med tilladelse

Verket skrevs 1931 och reviderades 1939. Det är mycket representativt för Poulencs musik med sina rytmiska och dissonanta såväl som smäktande, melodiosa teman. Och det ställer höga krav på musikernas tekniska skicklighet. Efter en fanfarliknande inledning presenteras ett rörligt tema i flöjten.

Ur detta avknoppas flera olika varianter, bl.a. en som presenteras i klarinetten och vandrar vidare genom de tre övre blåsarstämmorna:

Ett mera melodiskt tema presenteras i flöjt och piano:

Den uppsluppna musiken återkommer. Det finns de som tycker att många av Carl Nielsens stycken låter som kackel i hönsgården. Association till dylika ljud infinner sig osökt vid avlyssning av detta avsnitt. Burleskerierna avbryts emellertid, och en anslående och magisk fagottkadens i Stravinskys Vårofferanda bildar inledning till den tredelade satsens långsamma mellanavsnitt. Fagottsolot avlöses av en vacker melodi i pianot. Vid närmare granskning visar den sig vara nästan identisk med det snabba huvudtemat men med förlängda notvärden:

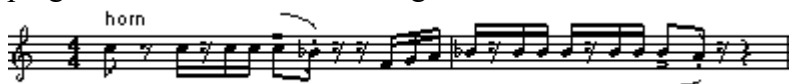
Hornet firar triumfer med flera romantiska insatser. Först hörs hornet spela:

och sedan, efter ett kort oboeinpass:

Det första snabba tempot återkommer med sina kromatiska och rytmiska teman. Den första delen av detta avsnitt utmynnar i ett unisont dissonant ackord följt av en vilopunkt. Därefter börjar ett långt parti, som kanske kan betraktas som en coda. Det präglas av den inledande hornfiguren:

Mellansatsen, *Divertissement: Andantino*, är också tredelad, med en snabbare mellandel. Huvudtemat hörs omedelbart i oboen:

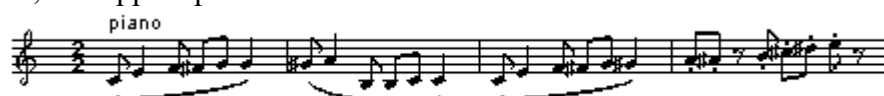

Mellandelen inleds med en horn- och flöjtsats:

Melodin lär enligt Melvin Berger ha cirkusursprung. Tempot blir i slutet av detta glada avsnitt successivt långsammare för att nästan omärkligt gå över i huvudtemat i den långsamma avslutningen.

Sista satsen, *Finale: Prestissimo*, är ett rondo ABACA med Coda. Ritornelltemat, A, tas upp av pianot:

Första episoden, B, karakteriseras av ett antal enkla, nästan banala teman. Först hörs oboen spela:

Denna typ av parodiska melodier präglar även andra episoden, C. Först hörs i pianot ett tema, vars första två takter en svensk kan förknippa med Olle Adolphsons visa *Trubbel*.

Allvaret återkommer i den avslutande codan. Den är långsam och efter några taktens inledning i piano och fagott klingar första satsens huvudtema ut i oboen, i augmentation, liksom pianotemat i första satsens långsamma mellandel.

Sonat för violin och piano

1. *Allegro con fuoco* 2. *Intermezzo: très lent et calme* 3. *Presto tragic*

1943, 1949

Till skillnad från vännerna Milhaud och Honegger undvek Poulenc att skriva kammarmusik för stråkar. Blåsinstrument var hans intresse och specialitet. Redan 1919 hade han skrivit en violinsonat, men efter första framträdandet bland kollegerna i De sex förstörde han manuskriptet. Samma öde mötte hans andra försök 1924. Han har om genren yttrat: "Prima donna-violinen över ett arpeggioackompanjerande piano får mig att kräkas." Det skulle dröja ända till 1942 innan han gjorde ett nytt försök. Han hade då gjort bekantskap med Brahms tre violinsonater, som han uppskattade mycket. Denna gång blev resultatet godkänt, men som så ofta med Poulenc gjorde han en omarbetning av verket (1949). Sonaten har dock inga andra likheter med Brahms sonater än att den är av hög klass och har en jämlik behandling av instrumenten. Sonaten tillägnades Federico Garcia Lorca.¹

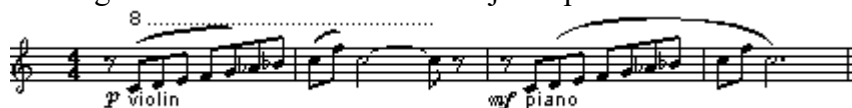
Första satsen, *Allegro con fuoco*, liknar formmässigt ingen annan. Melodierna avlöser varandra utan att direkt bearbetas. Kontraster åstadkommes genom att rytmiska, ofta dissonanta teman växlar med mera melodiska, ibland rent av ljuvt romantiska, och genom att snabba tempo blandas med långsamma. Efter en kort dissonant inledning följer ett långt rytmiskt avsnitt dominerat av följande tema:

I slutet av detta första avsnitt hörs som en episod ett mera melodiöst tema:

Ett långsammare och vekare avsnitt bjuder på två melodier:

Sedan återkommer tempo 1 med ett avsnitt som behärskas av ett kraftfullt tema:

Satsens smäktande höjdpunkt är ett avsnitt som är byggt kring en ljuv melodi:

Ett avsnitt som kanske kan betraktas som en återtagning avslutar. Det är kort och börjar med tema 1 och fortsätter med, som det förefaller, nya teman. Man kan dock ana motiv bestående av punkterade 8-delar, som påminner om dem i tema 2 och 5.

¹ Poeten och dramatikern Garcia Lorca (1898-1936) tillfångatogs och avrättades av nationalisterna i augusti 1936.

Mellansatsen, *Intermezzo. Très lent et calme*, var den sats som skrevs först. Den ska enligt tonsättaren försöka återge atmosfären i spansk gitarrmusik. En kort inledning börjar svagt i pianot med en antydan av ett kommande tema och fortsätter i violinen med en vemodig fras:

(Asterisktecknen markerar platsen för ej utskrivna ornament.) Pianot tar upp inledningens antydda tema, som fyller första halvan av satsen:

Satsens andra och längre halva präglas av ett tema med mera av lyrisk innerlighet. Det delas mellan instrumenten:

En coda avslutar. Den inleds med violinfrasen från inledningen (se tema 1 ovan).

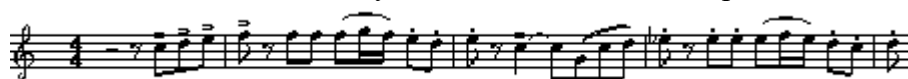
Finalen har beteckningen *Presto tragico*. Tragiken låter dock vänta på sig. Den sparar tonsättaren till codan. Satsen har i övrigt tredelad form ABA. A domineras i början av ett för Poulenc typiskt rytmiskt tema, fyllt av kromatik och dissonanser:

Karakteristiskt för tonsättaren är också att dylika teman plötsligt interfolieras med melodiska teman av Music Hall-karaktär:

I slutet av A-delen hörs ett nytt tema, som kommer att spela stor roll i del C.

Mellandelen B, domineras av ett tema i växlande taktart:

C-delen bygger på A-delens tredje tema (se ovan). Plötsligt stannar musiken upp. Ett kraftigt ackord i pianot avlöses av en violinkadens, som blir inledningen till den långsamma codan, som ligger till grund för satsens epitet som tragisk. Violinen spelar temat:

Sonat för cello och piano

1. Allegro 2. Cavatine 3. Ballabile 4. Finale

1948, 1953

By Francis Poulenc

Copyright © Editions Heugel, Paris

Trykt med tilladelse af Edition Wilhelm Hansen AS, København

Han demonstrerar glädje och skämt i melodi och rytm och drar sig heller inte för att överraska sin publik med "tillmötesgåenden" från marknadsplatser och kaféer eller med ytliga salongsklanger. Orden är Gerhard Pätzigs, kommentator av cellosonaten i Harenberg Kammermusikföhrer, men de skulle kunna gälla för de flesta av Poulencs kammarmusikverk. Skisser till sonaten påbörjades redan 1940 men lades åt sidan, tills hans beundran för en av vår tids största cellister, Pierre Fournier, förmådde honom att 8 år senare fullborda verket. Det var också Pierre Fournier som tillägnades sonaten. Den blev 1953 föremål för revision. Det är säkert ingen tillfällighet att titeln i autografen är Sonat för piano och cello; pianot spelar en stor roll i verket.

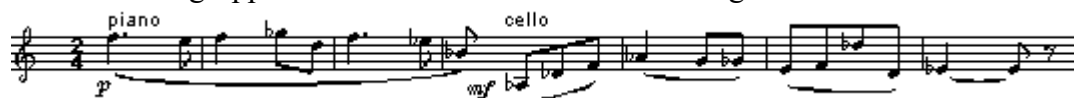
Första satsen, *Allegro – Tempo di marcia*, kan som hjälp för lyssnaren sägas ha en femdelad form i mönstret ABCDA där B- och D-avsnitten är långsamma. Efter fyra taktens inledning med tre göklika utrop börjar första temat, vars första två toner också liknar gökens ku-ku-läte:

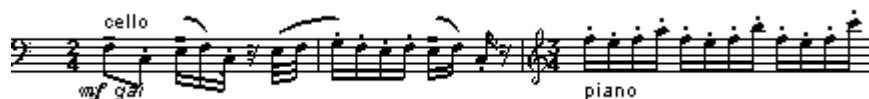
Förutom de återkommande ku-ku-ropen från inledningen hörs i detta första avsnitt bl.a. följande två teman:

B-delen har beteckningen *Très sensiblement plus calme*, och kan kanske sägas motsvara sidogruppen i en sats med sonatform. Inledningsmelodin är

En pizzicatostkala i cellon bildar övergång till C-delen som börjar med ett rytmiskt tema:

Den korta D-delen börjar med ett tema som påminner om B.

Ett kort avsnitt med temana från A avslutar.

Sats 2 kallas *Cavatine* och har beteckningen *Très calme*. Den är överjordiskt vacker och borde vara lika älskansvärd som Beethovens sats med samma titel i hans stråkkvartett op 130. I det inledande avsnittet hörs följande melodi i pianot två gånger, obligat ackompanjerad i cello.

Huvuddelen av satsen är byggd kring en lång melodislinga med många gemensamma drag. Den inleds *piano* i cello, men ska enligt partituret spelas mycket intensivt:

Den har i mitten stegrats till ett underbart *fortissimo*:

I slutet återkommer det inledande pianotemat. En mycket lågmäld coda avslutar.

Tredje satsen heter *Ballabile*. Det är inget ord man hittar i en fransk ordbok. Kanske är det en egen konstruktion av Poulenc alluderande på både ballade och något adjektiv som *amabile* eller *cantabile*. Tonsättaren vill att satsen ska spelas *Très animé et gai*. Formen kan sägas ha mönstret ABAB, alltså liknande sonatform utan genomföring. Satsen inleds direkt med ett mycket rytmiskt tema som vandrar mellan instrumenten:

B börjar med ett mera melodiskt tema som liksom föregående delas av instrumenten:

A återkommer liksom en kortversion av B.

Finalen är ett *Presto* inramat av två *Largon*. Det första består av mäktiga brutna ackord avbrutet av höga flageolettoner i cello. Prestot rymmer många melodier. Följande tre kan sägas bygga upp en första avdelning:

Mer melodiskt klingar nästa avsnitt. Temat är:

Det utvecklas till en svärmisk valsmelodi. En temaresumé med tema 1, 2 och 4 avslutar prestoavsnittet. Largon återkommer och avslutar satsen.

Sonat för flöjt och piano

1. *Allegro malinconico* 2. *Cantilena: Assez lent* 3. *Presto giocoso*
1956-57

Flöjtsonaten var den första av de sonater för ett blåsinstrument och piano som Poulenc skrev i slutet av sitt liv. Han fullbordade även sonater för klarinett resp. oboe men hann aldrig bli färdig med den som var tänkt för fagott. Flöjtsonaten skrevs för Jean-Pierre Rampal men tillägnades minnet av Elizabeth Sprague Coolidge. Hon, en känd gynnare av kammarmusiken knuten till U.S. Library of Congress, hade avlidit några år tidigare. Stycket har blivit ett av Poulencs mera kända verk och har fått en framträdande plats i 1900-talets flöjtrepertoar (se nedan).

Första satsen, *Allegro malinconico* (italiensk stavning), inleds direkt med det tema som kommer att dominera satsen. Det inleds i e-moll:

Efter en kort utflykt i F-dur med flera virtuosa flöjtfigurationer upprepas temat i a-moll innan det är dags för en central mittdel i den ABA-formade satsen.

I denna B-del växlar taktarten – oftast mellan 3/4 och 4/4 – samtidigt som tempot ökar något. Temat inleds på följande sätt med en punkterad fras, vilken blir byggstenen i temat:

Det ska visa sig att dessa figurationer får en cyklisk funktion, genom att dyka upp även i de andra två satserna.

Första delen återkommer med huvudtemat i a-moll. En coda med material från båda avsnitten avslutar. Stycket avslutas i ett E-durackord. Växlingen mellan moll och dur är typisk för satsen.

Den mycket vackra mellansatsen, *Cantilena: Assez lent*, för tankarna till äldre musik. Temat som kommer att prägla satsen presenteras efter en kort inledning i piano och flöjt. Harmoniken raffinerats av dissonanta färgningar:

I ett mitre parti hörs kortvarigt figurer liknande de i första satsens mittdel:

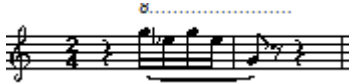
Finalen, *Presto giocoso*, kan sägas ha scherzokaraktär, även om formen är rondollik. Huvudtemat presenteras omedelbart:

Ett annat tema är:

Här finns även en episod med växelspel mellan instrumenten där flöjtinpasset - utan att vara identiskt - för tankarna till första satsens huvudtema:

I en annan episod med mer än halverat tempo, *Subito più lento*, hörs den punkterade frasen från första satsen:

Satsen är också fylld av virtuosa passager, som gör den till en utmaning för framför allt flöjtisten. Poulenc lär inte ha varit helt nöjd med satsen och därför menat att virtuositet och snabbt tempo möjligen kunde kompensera för de musikaliska bristerna. Det har inte hindrat att stycket blivit ett av de mest betydelsefulla av 1900-talets flöjtverk.

Sonat för klarinett och piano

1. *Allegro tristemente* 2. *Romanza* 3. *Allegro con fuoco*
1962

By Francis Poulenc

Copyright © Chester Music Ltd.

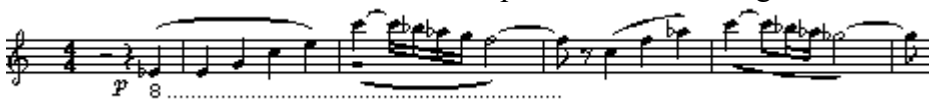
Tryckt med tilladelse af Edition Wilhelm Hansen AS, København

Arthur Honegger dog 1955. Fyra år senare börjar Poulenc arbetet på en klarinettsonat tillägnad hans minne. De två vännerna tyckte i början inte om varandras musik. *Arthur tycker att min är för lätt och jag tycker hans är för tung* lär Poulenc en gång yttrat. Under Arthur Honeggers sista år fick de dock större respekt både för varandra och för varandras musik. Sonaten blev inte färdig förrän 1962, ett ganska typiskt exempel på Poulencs omständliga och långsamma kompositionsarbete. Den publicerades 1963 och uruppfördes samma år i USA med Benny Goodman och Leonard Bernstein som interpret.

Första satsen, *Allegro tristemente*, har en tydlig tredelning ABA. Satsen har en kort inledning med energiska toner i klarinetten:

I A hör framför allt två teman. Först spelar klarinetten en gåtfull melodi:

Den avlöses av ett mer pregnant tema:

B utgör en långsam, mörkare mittdel, *Très calme*. Den inleds med ett tema som delas mellan instrumenten:

Ett verkingsfullt tema tas upp av klarinetten. Det för tankarna till Domine Deus-satsens inledning i tonsättarens *Gloria*.

Särskilt det första, förstreckade motivet, som omedelbart följs av en nedåtgående spegelbild, fyller resten av B-delen. Ett förkortat A avslutar med temana 2 och 3.

Mellansatsen, *Romanza*, var den först komponerade satsen från 1959. Den hade då arbetsnamnet *Lamento*. Efter en inledning med veka toner avbrutna av en högljudd klarinettkadens, hörs klarinetten spela det vemodiga tema 1:

En fortsättning på melodin spelas i pianot med svar i klarinetten

Den virtuosa finalen, *Allegro con fuoco*, har något som ytligt liknar sonatform utan genomföring. Huvudgruppens första tema presenteras omedelbart i klarinetstämman:

Ett andra tema är lika käckt men mer melodiskt:

Ytterligare några teman hörs innan det är dags för det brett sjungande "sidotemat".

"Återtagningen" inleds först med en kort resumé av alla tre temana innan tema 1 återkommer och avslutar satsen.

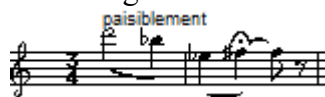
Sonat för oboe och piano

1. *Élégie: Paisiblement* 2. *Scherzo: Très animé* 3. *Déploration: Très calme*
1962

Poulenc påbörjade i slutet av sitt liv en serie av sonater för piano + ett blåsinstrument. Han hann bara med tre, för flöjt, klarinett respektive oboe. Oboesonaten blev hans sist fullbordade verk. Den tillägnades minnet av Prokofjev, en tonsättare och vän, som Poulenc beundrade och i detta verk inspirerats av.

Den vanliga satsordningen snabb-långsam-snabb är här omkastad, Poulenc börjar och slutar med långsamma satser.

Den första, *Élegie*, inleder med ett tvåtakters motiv i oboen, som verkar fastställa tonarten g-moll:

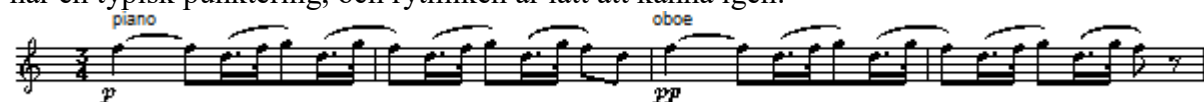
Det avlöses omedelbart av ett första tema, som dock går i G-dur. Detta tema, som i fortsättningen kallas huvudtema, är även det anförtrott oboen. De begynnande tonerna rör sig i tonen g:s omedelbara grannskap:

Ytterligare tre teman kommer att dominera satsen. Det första av dessa har större tonomfång än huvudtemat. Det börjar i pianot och får svar i oboen. De brutna ackorden i 16-delar utgörs av E^bmaj9 och A^bMaj7-ackord, harmonier som är mycket vanliga inom jazzmusiken:

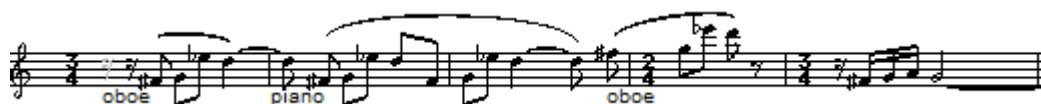
Sedan följer tema nr 3. Vi är nu tillbaka i ett tema uppbyggt av närstående toner. Det har en typisk punktering, och rytmiken är lätt att känna igen:

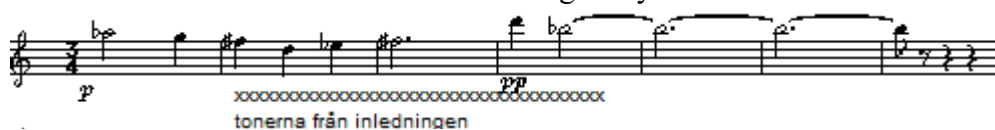
Tema nr 4 är ett kraftfullt utbrott i oboen:

Det finns ett kort mellanparti, som kan sägas vara en genomföring av tema 4. Det avslutas med en upprepning 4 gånger av tonerna (nästan, och i annan ordning) från det inledande tvåtaktsmotivet:

Det fortsätter omedelbart i en förkortad återtagning av tema 1, 2 och 4. Satsen har alltså något som påminner om sonatform, och tema 2 tar nu faktiskt sin början i G. Det hindrar dock inte att vi i slutet hör inledningens fyra toner men i en annan ordning:

där tonen b, som till sist dyker upp i ett komplicerat slutackord, gör att detta klingar mera som moll än dur.

Mellansatsen börjar snabbt så det förslår med 160 punkterade 1/4-delar per minut. Den har sedvanlig tredelad form med en långsammare mittdel, svarande mot Trion. I A-delen hörs tre teman, som avlöser varandra. Det första är i sin tur tre-delat, a, b och c.

Den första a-delen presenteras i pianot medan b och c spelas i oboen.
Även nästa tema (2) spelas i oboen. Vi ser här att det är uppbyggt på samma sätt som c-delen i första temat:

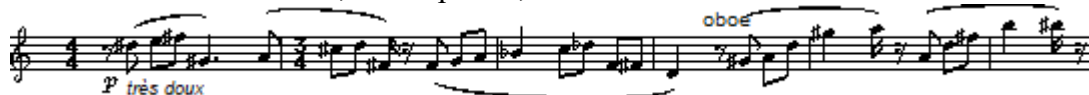

Före nästa tema hörs en kort återkomst av första temats a- och b-delar.
Tema 3 är mycket verkningsfullt och påminner om liknande utflykter i klarinettsonatens första sats, mellandelen:

Påfallande är ekonomin som Poulenc utnyttjar sina teman i satsen; här ser vi att temats andra del (i 6/8-takt) har stora likheter med första temats del a, även om fraserna nu spelas staccato.

Den långsammare mittdelen, B, inleds i pianot med en harmonik fylld av kromatik. Efter tre takter hörs temat, först i pianot, sedan i oboen:

Del A i förkortad upplaga avslutar satsen. Endast de två första temana hörs.

Finalen har fått titeln *Déploration*. En av flera möjliga översättningar är klagosång. Kanske är rubriken vald med tanke på att verket är tillägnat minnet av en bortgångne mästare, som betydde mycket för Poulenc. Kanske tänker Poulenc även på sin egen, försämrade hälsa. Hur som helst, det är verkets allvarligaste sats och långt ifrån den brist på djup, som Poulenc ibland anklagats för. Temat presenteras i oboen efter en pianoledning, som delvis föregriper temat:

Satsen hedrar nu även minnet av första satsen. Flera av den satsens teman, hörs i återblickar, nr 1, nr 4 och 3 innan satsens huvudtema återkommer och avslutar satsen. Poulenc hedrar därmed även lång tradition i Fransk musik av s.k. cykliskt uppbyggda verk.